

ČETVRTO POGLAVLJE: **Ljudska solidarnost**

Cilj je ovoga poglavlja unijeti tračak optimizma u mračna zbivanja rata i pokazati da čak i najtragičnije epizode u povijesti čovječanstva nisu bile lišene humanosti, da je čak i u najkaotičnijim ratnim okolnostima bilo ljudi spremnih pomoći, katkad i uz rizik i dovodeći u opasnost osobnu sigurnost i živote.

K tome, ovo poglavlje sadrži nekoliko izvora koji prikazuju neuobičajeno, neočekivano ponašanje u ratnoj svakodnevnici. Ti izvori prikazuju situacije koje s moralnog stajališta nisu bile jednoznačne: one nisu uvijek bile jasne i upravo stoga daju mogućnost analize i diskusije (recimo: IV–1. i IV–2.). Rasprava će se zasigurno najbolje razviti ako posegnemo za metodom uživljavanja u događaj tj. ako učenici preuzmu uloge stvarnih osoba iz pojedinog izvora i pokušaju predvidjeti svoje ponašanje u opisanoj situaciji, te shvatiti njihove osjećaje u opisanim okolnostima.

IV-1. Razgovor između partizana i ustaše

“Što trošiš moju municiju, mater ti ustašku!”

On, naime, ustašku municiju već unaprijed smatra svojom i žao mu je svakog ispaljenog metka.

“Dođi po nju, ne boj se, majku ti tvoju!” odgovara ustaša.

Ali to je samo uvod u dalji sadržajni razgovor, koji ima pretežno “politički” karakter. (...) U postojanje partizana ustaša ne vjeruje, i sve nas smatra četnicima. Četnici i odmetnici, a sve je jedno te isto, i svi se bore protiv Hrvata u korist Srba i Židova. Zatražio je (ustaša) od Svrabe da opsuje kralja Petra i kraljicu Mariju, kao dokaz da nije četnik. Svrabo mu je s najvećim užitkom ispunio želju, ali je odmah zatražio od ustaše da opsuje Pavelića. (...) I baš u času kad je ustaša umuknuo, jer nije htio ni mogao opsovati Pavelića, i kada mu se ponovo obratio, neki je čarkar raspalio na njega rafal. Nije ga, doduše, pogodio, ali ga je prekinuo u pol riječi i Svrabo se zavuču u zaklon.

“Jesi ranjen?” upita ga njegov ustaša zabrinuto.

“Nisam!” odgovori Svrabo.

“Što pucaš na njega, majku ti ustašku, vidiš da razgovaram s čovjekom?” okosi se ustaša na onog koji ih je prekinuo. (...)

“Da ga uhvatim, pustio bih ga, časti mi!” izjavi Svrabo velikodušno. Ali u toj njegovoj izjavi nema ni trunke istine. Prije bi vrba grožđe rodila nego što bi Svrabo pustio ustašu.

Šibl 2, str. 203–204

🔑 Na nekoliko mjesta Ivan Šibl opisuje iznenadne i neočekivane izraze poštovanja između pripadnika zaraćenih vojski u Hrvatskoj. Silovite borbe odigrale su se u Slavoniji početkom 1943. U svojim bazama u Voćinu, neprijatelji (u ovom slučaju partizani i ustaše) nalazili su se na udaljenosti od šezdesetak metara zračne linije, tako da su vojnici dviju vojski mogli komunicirati bez poteškoća. Šiblov partizanski

zapovjednik Milan Svrabić Svrabo često je razgovarao s jednim od ustaša. Ovo je jedan od razgovora koji je počeo pucnjem s ustaške strane.

? Jesu li, po tvom mišljenju, takvi razgovori bili uobičajeni na drugim bojištima i u drugim ratovima, ili je to bio samo hir vojnika kojima je bilo dosadno pa su se malo zabavljali? Odobravaš li takve razgovore? Što misliš o naklonosti koja se razvila između dvaju vojnika? Koliko daleko seže ta naklonost? Misliš li da bi ti vojnici bili spremni na čin kojim bi onome drugom spasio život? Je li Šibl u pravu kad u svojem završnom komentaru tvrdi da je takvo što nemoguće?

SI. 46. Plakat iz rumunjskih novina: Spasite siročad

„Universul” br. 249, 12. rujna 1943.

 Ovaj plakat nastoji potaknuti građanstvo da pomogne siročadi. Koji su događaji bili glavni uzrok da mnoga djeca postanu siročad? Jesu li političari poduzeli ikakve mjere glede uzroka?

IV-2. Proslava imendana u koncentracijskom logoru

Gazda (logora) je nekoliko dana prije toga kuharima nabacio: "Baš ćemo vidjeti kako će se iskazati na imendan." O momemu je držanju ovisilo hoću li ispasti kao "čovik" ili kao "kenjac". (...)

Pomeo sam ćeliju, pospremio stol, napravio red na prozoru, nabacao u peć nešto kartona od kutija i malo trijeska, iz kuhinje posudio par čaša – još je samo trebalo izvjesiti sliku Pavelića, pa bi ova samica mogla poslužiti kao soba za primanje uglednika.

(...) S Gaonom sam dogovorio da mi se navrati kada odu ovi uglednici, pa da se kao ljudi uz čašu vina porazgovaramo. Ti gadovi ne bi htjeli sjesti s njime za stol, jer je Židov. (...)

Oko deset sati otvoriše se vrata i u sobu uđe njih četvoro na čelu sa zastavnikom.

– Spremni! Gospodine doktore, čestitam!

– Hvala, lijepi moj Ante, srce moje iz njedara! Baš mi je drago, k'o da mi je sultan došao! (...) Eh, baš je lijepo što ste došli! Kakav bi to bio imendan bez ovakvih po izbor ahababa? (...)

Natočih čaše, kucnusmo se, poljudikasmo, budučki, strogo hrvatski. Daj bože, da se dogodi ne nađemo u Zagrebu, pa da se napijemo k'o ćuskija i da se vozamo od birtije do birtije.

– Doktore, volite li lumpati?

– A tko ne voli? Nema gorega čovjeka nego koji sjedi na parama. Dok imaš, troši, zabavljaj se, tjeraj kera! Ih, sunce mu, neću vam nikad zaboraviti što ste došli. Dogodine moramo udesiti da se opet nađemo zajedno, ali po mogućnosti ne u ovoj kući. Uzet ćemo nekog ciganina, pa neka nam svira i pjeva – uz svirku i pjesmu bolje se pije.

– Gdje su ti cigani, đavo te odnio? Nema ih više – nasmija se Gazda.

– Što? Valjda niste potamanili i svirače? Ja se s tim ne slažem. Nenadoknadle ljude treba štedjeti – tko će zamijeniti svirca ciganina?"

Tako je razgovor na proslavi imendana skrenuo na tematiku genocida:

"Ustaška vlast, čisteći zemlju nožem, maljem, vatrom i olovom, smatrala je naime, svojom dužnošću da i cigane istrijebi. U novinama su objavljene bilješke kako se temeljito rješava cigansko pitanje. Cigani se više neće uokolo skitati, varati po sajmovima, krasti djecu. (...)

– Što su vam cigani smetali? – [upitao je Jakovljević svoje goste] – oni barem nisu političari.

– A što će nam cigani? – [odgovara jedan od "gostiju"] – niti rade niti vojsku služe. Ako je baš do toga, ja bih prije Vlaha (Vlah = Srbin, u ovom slučaju) ostavio. On barem ore i kopa... ako se prorijede, neće biti opasni. (...)"

Zatim je Jakovljević, kao čovjek literature, gostima recitirao pjesme. Istodobno se iz podruma čula buka; ustaše su mučile nekog od zatočenika.

"Morao sam se savladati da se ne zagrcam. Dok ponavljam pjesnikov uzdah za slobodom, sam bez nje, u ime te slobode izvršen je istoga časa još jedan zločin. (...) Morao sam se prenavljati, praviti se glupim, kao da ne znam što se zbiva u sobi ispod nas. (...)"

Jakovljević, str. 173–179

Ilija Jakovljević, logoraš u Staroj Gradiški, imao je poseban status u logoru. Kao predratni hrvatski domoljub koji je "malo skrenuo s linije", ali će se možda u budućnosti i pridružiti ustašama, on je uživao povjerenje logorskih čuvara. Usprkos tome, u svakom je trenutku mogao pasti u nemilost i biti na mjestu strijeljan – kao što se mnogima događalo. Stoga je morao održavati prividno prijateljske odnose s čuvarima i s upravom logora. Tako je bio prisiljen pozvati cijelu upravu logora u svoju ćeliju – na proslavu svojega imendana.

 Smatraš li ponašanje “zatvorskog osoblja” neobičnim i neočekivanim? Jesu li se oni, po tvom mišljenju, ponašali na isti način i prema drugim zatvorenicima? Zašto je Jakovljević imao donekle povlašten položaj u logoru? Što misliš o “neobaveznim razgovorima” koje su vodili zatvorenik i njegovi gosti? Stavovi koji su ustašama bili normalni Jakovljevića su užasavali – ali on to nije smio pokazati. Što misliš o njegovu ponašanju? Što bi ti učinila/učinio na njegovu mjestu?

IV-3. Pismo intelektualaca upućeno I. Antonescu (travanj 1944.)

U ovom trenutku, kada užasna nevolja prijete našem narodu, mi, članovi Rumunjske akademije i profesori sveučilišta u Bukureštu, Iaşiju i Cluju, svjedoci narodnog egzodusa i uništavanja rumunjskih sela i gradova, pretvorenih u bojna polja, odlučili smo, poslije dugog razmišljanja, obratiti Vam se ovim apelom. U postojećim uvjetima, naša bi šutnja bila zločin. Dužnost nam je izreći svoje iskrene misli pred vođom države: moramo odmah završiti rat s Rusijom, Velikom Britanijom i Sjedinjenim Državama...

Gospodine Maršale,

Bombardiranje glavnog grada, uništavanje drugih gradova, upozorenja primljena od Londona, Washingtona i Moskve, pretvaranje Moldavije u bojno polje – sve su to znaci neposredne propasti. Rumunjski narod, iscrpljen ratom predugim za njegove kapacitete, više se ne može boriti. Izadite na ulice i pitajte prolaznike, idite u sela i gradove, slušajte glas ljudi. Svuda ćete vidjeti očaj u očima ljudi i isti odgovor: NE. Za što se trebamo boriti? Životni interesi naše države i našeg naroda zahtijevaju žuran prekid rata, ma koliko to moglo biti teško. Žrtva koju će Rumunjska morati podnijeti bit će mnogo manja i manje mučna od nastavka rata.

Scurtu et al., str. 439–440

 Prevladavajuća politika tolerancije političke opozicije motivirala je mnoge političke, kulturne i druge ličnosti da se prosvjednim pismima obrate državnom vođi i tim putem izraze svoje nezadovoljstvo politikom koju vodi vlada. Takvo djelovanje, u načelu, nije bilo praćeno represijom.

 Koji je društveni položaj autorā ovoga pisma? Kakav je stav autorā pisma prema glavnim političkim problemima u Rumunjskoj 1944.? Je li to samo stav ovih autora? Jesu li autori riskirali pišući ovo pismo?

IV-4. Izvadak iz pisma predsjednika vlade Grčke (7. listopada 1943.) njemačkim vlastima

ŠEF KABINETA

Urudžbeni broj E 312 1/10 POVJERLJIVO
Njegovoj Ekscelenciji predstavniku Reicha u
Grčkoj Dr. G. A. Altenburgu

Atena, 7. listopada 1943.

Vaša Ekscelencijo,

Zapovjednik SS policije u Grčkoj izdao je zapovijed za sve grčke građane izraelitske vjere da se prijave radi registracije. Vijest da je izdana takva zapovijed stvara kod mene dojam da će se mjere protiv Židova, koje je poduzelo vojno zapovjedništvo u Solunu, ovdje ponoviti protiv grčkih građana židovskog podrijetla.

[...] Mogućnost da grčki građani, koji su oduvijek živjeli na grčkoj zemlji, budu preseljeni u nepoznate krajeve ispunjava žalošću i grčku vladu i svako grčko srce.

Izraeliti stare Grčke (Grčke kakva je bila prije balkanskih ratova) u potpunosti su, jezično i povijesno, integrirani u lokalno stanovništvo i dali su pjesnike koji se ističu svojim grčkim duhom.

Kao zakoniti građani uvijek su se borili za Grčku i mnogi od njih istaknuli su se u bitkama. Njihova marljivost, sposobnost i osjećaj dužnosti pomogli su im da zablistaju kao državni službenici, osobito kao suci i vojnici. Uvijek su uspješno rješavali teške državne poslove i odano se borili za unapređenje interesā zemlje.

Grčka crkva uvijek je pružala zaštitu izraelskoj zajednici u Grčkoj i nadahnjivala grčki narod duhom tolerancije i plemenitosti u pitanjima vjere. Izraelska zajednica stare Grčke predstavlja zanemarivu manjinu bez ikakve političke ili kulturne moći.

[...] Nametanje ovih mjera protiv grčkih Izraelita u staroj Grčkoj povrijedilo bi osjećaje naroda čija je duša upila velike tradicije grčkog duha...

Enepekidis, str. 50–51

? Kako je predsjednik grčke vlade objasnio svoj zahtjev? Zašto nije izravno rekao da je holokaust velika nepravda i zločin? Je li preuzeo neki rizik pišući ovo pismo? Što bi ti učinila/učinio na predsjednikovu mjestu?

IV–5. George Enescu⁵⁷ pokušava zaštititi Rome

7. studenoga 1942.

NOTA

Obaviješten sam da se i sâm George Enescu založio u prilog glazbenikā Cigana kod maršala Antonescua, rekavši da će i on poći ako njegovi glazbenici budu upućeni u Bug.

Minoritati etnocolturale. Marturii documentare Tiganii din Romania (1919.–1944.), dok. 281

? Zašto je, po tvom mišljenju, Enescu intervenirao u prilog Roma? Možeš li pogoditi njegove razloge?

IV–6. Memorandum skupine bugarskih brijača i frizera upućen ministrima – u vezi sa Zakonom o zaštiti nacije

11. studenoga 1940.

Poštovana gospodo,

Danas, kada proživljavamo teške dane koji zahtijevaju jedinstvo cijele bugarske nacije, donose se određene odluke protiv Židova, koje ne samo da se protive volji bugarskog naroda, nego su i opasne po njega. Riječ je o odluci da se donese Zakon o zaštiti nacije. Ne znamo hoćete li poslušati naš pravedni glas, koji potječe iz klase koja je dala najviše sredstava i žrtava za dobrobit našeg naroda. Danas mi radimo zajedno s našim zemljacima Židovima i ako zatreba – poginut ćemo zajedno na bojnom polju, kao što su to činili naši i njihovi očevi. Mi u njima ne vidimo ništa loše, ali vi ih hoćete otkinuti od našega tijela lišavajući ih svih njihovih prava. Ako je cilj da se kazne židovski profiteri, onda valja kazniti i naše.

Борбата на българския народ в защита и за спасяване на българските евреи по време на Втората световна война, str. 49

? Postoji li sličan dokument u tvojoj zemlji? Da si ti bio/bila jedan od bugarskih brijača u ono vrijeme, bi li potpisao/potpisala njihov memorandum?

IV–7. Turska pomoć i potpora Grčkoj

Zahvala iz Grčke

Spomenut ću prijepode pisama zahvalnosti, koje sam primio kao odgovor na svoje napore i na nastojanja komisije ustanovljene pod mojim predsjedništvom u našem ministarstvu, da se narodu Grčke i Egejskih otoka, koji je gurnut u stanje gladovanja pod okupacijom za vrijeme Drugoga svjetskog rata, pošalje potpora u hrani:

57 George Enescu, (1881. - 1955.) bio je najveći rumunjski glazbenik i jedan od najdarovitijih glazbenika dvadesetog stoljeća: veliki violinist i skladatelj, istaknuti dirigent, uspješan pijanist, sposoban čelist i slavan učitelj violine.

Pismo gradonačelnika Atene

Ljubazno Vas molim da primite ovaj album grada Atene. Darujem Vam ga kao malen dar za Vašu višestruku pomoć u strašnim vremenima za Grčku i narod Grčke.

Pismo guvernera Hiosa

S radošću sam od gospodina Courvoisiera, predstavnika Crvenog križa i prijatelja naše zemlje, primio obavijest o svim detaljima u vezi s Vašom pomoći u slanju brašna Crvenom križu na Hiosu.

Dopustite mi da, kao guverner ove regije, izrazim svoje oduševljenje i zahvalnost za Vašu ljubaznu pomoć napaćenom narodu malog otoka Hiosa.

Također, ljubazno Vas molim da primite zahvalnost svekolike Grčke i grčke vlade za slanje pomoći sa susjednih obala na naše obale. Veoma smo dirnuti kad vidimo brod Lav (Arslan) s turskom nacionalnom zastavom kako uplovljava u našu luku.

Tijekom svojega povijesnog života naši su narodi godinama živjeli zajedno. Sačuvali smo blisko prijateljstvo i cijenimo uspomene na vašu naciju iz tog doba suradnje. Jer turska je nacija u vrijeme mira i u vrijeme rata, kad god smo se susretali, uvijek na nas gledala kao na braću, prijatelje i voljene rođake. Tijekom ove surove i strašne nestašice kroz koju smo prošli, vi ste nam pružili ruku; potvrdili ste naše mišljenje o plemenitoj turskoj naciji.

Ljubazno Vas molim da primite ovaj mali dar s Hiosa, koji Vam predajem posredovanjem gospodina Courvoisiera.

Erkin, str. 130–31

Erkin je bio službenik turskog Ministarstva vanjskih poslova u vrijeme Drugoga svjetskog rata. U ovom izvještaju iz prve ruke on govori o turskoj pomoći i potpori pruženoj različitim dijelovima Grčke, uključujući i egejske otoke koji su patili zbog pomanjkanja hrane. Ovo su pisma zahvalnosti grčkih vlasti.

Što znaš o povijesti grčko-turskih odnosa? Potvrđuju li ovi izvori stereotipe o mržnji između dviju nacija?

IV–8. Svjedočanstvo umirovljenog veleposlanika Necdeta Kenta u vezi s njegovim spašavanjem turskih Židova u Marseilleu u Francuskoj

Jedne večeri turski Židov iz Izmira, po imenu Sidi Iskan, koji je radio u konzulatu kao činovnik i prevoditelj, došao je vrlo uzbuđen u moju kuću. Rekao mi je da su Nijemci skupili oko osamdeset Židova i odveli ih na željezničku postaju, u namjeri da ih ukrcaju u stočne vagona i prebace u Njemačku. (...) Odmah sam ga pokušao smiriti, a potom sam uzeo najbrže raspoloživo vozilo i odvezao se do željezničkog kolodvora Saint Charles u Marseilleu. Prizor koji sam tamo zatekao bio je nevjerojatan. Došao sam do stočnih vagona, punih uplakanih i ridajućih ljudi. Tuga i gnjev izbrisali su sve ostalo iz moje svijesti. (...)

Kada je časnik Gestapoa, nadležan za željezničku postaju, čuo da sam tu, došao je do mene i na vrlo oštar način upitao što mi treba. S onoliko ljubaznosti koliko sam se mogao natjerati pokazati, rekao sam mu da su ti ljudi turski državljani, da je njihovo uhićenje pogreška i da se ona mora ispraviti tako što će oni odmah biti pušteni. Časnik Gestapoa rekao je da on izvršava zapovijed koju je dobio, i da ti ljudi nisu Turci nego Židovi. Shvatio sam da prijetnjama koje se ne mogu ostvariti ništa ne bih postigao, vratio sam se Sidiju Iskanu i rekao: Dođite, i mi ćemo se ukrcati na vlak. Gurnuo sam u stranu njemačkog vojnika koji mi je pokušao prepriječiti put i zajedno sa Sidijem Iskanom popeo sam se u vagon. Sada je na njemačkog časnika došao red da više i čak moli. Nisam slušao što mi govori i dok je bacao molećive poglede prema nama, vlak se počeo kretati. To je bilo vrlo davno, i ne sjećam se baš najbolje, ali se sjećam da je vlak stao kad smo došli ili u Arles, ili u Nimes. Ne-

koliko njemačkih časnika popelo se u vagon i smjesta došlo do mene. Primio sam ih vrlo hladno, čak ih nisam ni pozdravio. Rekli su mi da je u pitanju pogreška, da je vlak krenuo nakon što sam se ja ukrcao, da će odgovorna osoba biti kažnjena, i čim se iskrcam, mogu se vratiti u Marseille vozilom koje će mi biti osigurano. Rekao sam im da nije u pitanju nikakva pogreška, da je više od osamdeset turskih državljana utovareno u stočni vagon zato što su Židovi, a budući sam ja građanin te nacije i predstavnik vlade koja smatra da vjerska uvjerenja ne smiju biti razlog za takvo postupanje, nema govora o tome da ih ostavim same i da sam stoga ovdje. Časnici su rekli da će sve počinjene pogreške biti ispravljene i pitali su jesu li svi koji su u vagonu turski građani. Svi ljudi oko mene, žene, muškarci i djeca stajali su skamenjeni dok su gledali kako se odvija igra u kojoj je ulog njihov život. Najvjerojatnije zbog mojega odbijanja da učinim kompromis, kao i zbog zapovijedi primljene od nacističkog časnika, svi smo zajedno sišli s vlaka. (...) Nikada neću zaboraviti što se dalje događalo. Spašeni ljudi grlili su nas i rukovali se s nama, s izrazom zahvalnosti u očima. (...)

Shaw, str. 342–344

? Komentiraj kako je veleposlanik riješio situaciju. Je li ugrozio svoj život nastojeći spasiti ove ljude?

Što bi ti učinila/učinio da si bila/bio na njegovu mjestu?

IV–9. Iz dnevnika bugarskog vojnika u Zapadnoj Trakiji – grčkom području pod bugarskom okupacijom

Dvadeset trećeg svibnja 1941. otišli smo u Ksanti da bismo sudjelovali na paradi.

Stanje je ovdje bilo isto kao u Gyumurdjini (Komotini). Gdje god da je vojnički logor, tu su uvijek djeca, stari muškarci i žene, koji dolaze

s tanjurima u rukama. Mi nemamo ni mnogo hrane, niti je ona raznovrsna, ali uvijek smo u stanju dati nešto graha ili vojničke juhe da nahranimo gladne ljude.

U podne se mnogo djece skupilo oko skladišta. Današnji ručak bio je poseban, gladni su mogli uzeti i drugi obrok, a mnogi vojnici dali su svoj obrok djeci. Popeo sam se na drugi kat skladišta i otvorio prozor. Oči su mi se zaustavile na mladoj ženi, možda još djevojci, odjevenoj u crno. Stajala je na susjednom uglu i gledala djecu koja su pažljivo koračala da ne proliju juhu koju su nosila u posudama.

Nije mi bilo teško pogoditi zašto je žena bila u crnini. Sigurno je netko koga je voljela umro u ratu, otac, brat, muž ili voljeni. Ali, što je čekala tamo na uglu? Možda je i ona bila gladna, možda je i ona željela komad kruha?

Iznenada, kao da je odlučila da ne obraća pažnju ni na kakve prepreke, žena je krenula prema ogradi. Nekoliko momaka iz naše čete stajalo je u dvorištu kraj metalne ograde. Žena je prošla kraj njih i čuo sam njezine stidljive riječi:

“Kirie (Gospodine), kruha...”

Bila je na rubu suza i naši su momci to shvatili. Jedan od njih uvukao je ruku u vojničku torbu i dao joj cijeli vojnički kruh. Taj je vjerojatno trebao biti prodan na crnoj burzi, gdje se za kruh moglo dobiti sve: od obezvrijeđenih grčkih drahmi do prstenja i narukvica.

Žena je već odlazila kad je zapovjednički glas zaustavio:

“Achtung! Halt!”

Dobri⁵⁸ i Elena Djurov, str. 159–160

? Možeš li predvidjeti kako je završio ovaj događaj?

58 Djurov, Dobri (1916. - 2002.) – zapovjednik gerilske brigade, general armije, ministar obrane.

IV-10. Stojan Petrov Čomakov, bugarski ministarski opunomoćenik u Bukureštu, priča smiješnu i dirljivu priču o odnosima između rumunjskih vojnika, ruskih ratnih zarobljenika i bugarske zajednice u Rumunjskoj u vrijeme Drugoga svjetskog rata

Nekoliko mjeseci nakon što je Rumunjska ušla u rat, broj ljudi koji su u crkvi bili na misi jedne se nedjelje iznenada povećao kada je stigla skupina ruskih ratnih zarobljenika koje je vodio rumunjski vojnik. On je, kako i treba, nosio pušku s bajunetom na vrhu. [...] Uspravio je pušku pokraj drveta i, kao što je zajedničko svim vojnicima, nastojao je privući pozornost sluškinje koja je na balkonu prašila tepih, očigledno mnogo duže no što je bilo potrebno. Vojnik je, čini se, bio zadovoljan razvojem stvari i procijenio je da su mu izgledi za uspjeh sasvim dobri, jer je, umjesto da skupi povjerene mu zarobljenike i da ih vrati u logor, dopustio da se pomiješaju sa župljanima i s njima stupe u razgovor.

Ubrzo je postalo jasno da postoje uzajamne simpatije i rezultat je bio da su ljudi počeli skupljati novac za zarobljenike i dali im priličnu količinu cigareta. Očigledno, susret je bio uspješan za sve njegove sudionike, uključujući vojnika i djevojku, jer je iduće nedjelje dvostruko veći broj zarobljenika došao u crkvu. Doveo ih je isti vojnik, samo je ovoga puta obukao novu odoru i svježije se obrijao. I djevojka je obukla novu bluzu i brižljivo je četkala odjeću na balkonu. Još jednom je skupljen novac za sirote ratne zarobljenike prije no što ih je njihov čuvar, koji je gotovo zaboravio svoju pušku jer je bio zaposlen slanjem poljubaca djevojci pocrvenjelih obraza, vratio u logor.

Napokon je postalo jasno da će naši posjetitelji početi dolaziti u četama, ili čak bataljunima. Crkveni savjet morao je, na žalost, zamoliti rumunjske vlasti da ograniče broj novih posjetitelja crkve i da naglase kako samo polovica njih mogu biti pušači.

S. Petrov Čomakov, str. 346–347

Zašto rat ne mijenja obične ljudske osjećaje? Igra li nacionalnost ikakvu ulogu u ovom događaju?

IV-11. Grčki Židov opisuje kako su pravoslavni Grci pomagali njegovoj obitelji u vrijeme njemačke okupacije

Usprkos prijetnjama zatvorom, mnogi nežidovi skrivali su svoje prijatelje Židove u svojim stanovima ili su im pomagali u bijegu. Alfred Cohen, atenski odvjetnik, bilježi spontanu potporu prijatelja i susjeda: "Nikad neću zaboraviti strah koji smo osjećali one noći kad sam sakrio svoju mnogobrojnu obitelj u jednoj od tih kuća i kad je objavljeno da su Nijemci izdali zapovijed prema kojoj će svaki Židov uhvaćen u skrivanju biti strijeljan, dok će oni koji ga skrivaju biti poslani u koncentracijski logor.

Tada je jedan od nas rekao da nije u redu što ostajemo u toj kući i dovodimo u opasnost život i mir ljudi u godinama, čak i žena. Njihov je odgovor bio: 'Ne, vi morate ostati. Zašto bi naši životi bili vredniji od vaših?'"

Mazower, str. 287–288

Postoji li sličan primjer iz tvoje zemlje? Što bi ti učinio/učinila u takvoj situaciji?

IV-12. Humani postupak rumunjskog službenika prema Židovima

Ja sam prvi narednik Prisăcaru Gheorghe, načelnik okruga Băcani, koji uključuje i područje u kojem se trenutno nalazite. I uime ovog okruga želim vam reći – dobro došli! Znam kakva previranja muče vaše duše i kakav je bol u vašim srcima pri pomisli da ste u ovim ratnim danima odvojeni od onih koje volite. Znam sve vaše patnje. I savjetujem vam da se ne obeshrabrite, jer bez obzira na to kako se molimo, svi mi imamo istog Boga i nitko nas nije pitao hoćemo li se roditi kao Rumunji, Židovi, Turci ili Bugari. Svi smo mi ljudska bića

i želim vas uvjeriti da će ova vremena proći, da će isto tako proći i ludilo koje danas postoji u ljudskim umovima. Svi ćete se vratiti svojim kućama i svojim obiteljima i misliti o ovim danima kao o ružnim uspomenu. Poduzet ću mjere smještaja za vas kod ljudi u selu, jer ne možete spavati na zemlji; također ću poduzeti mjere kako biste, dok ste na teritoriju mojega okruga, mogli održavati vezu sa svojimima kod kuće. (...)

Poslije ovoga neočekivanog govora, saslušao je sve naše primjedbe. Ohrabren takvim njegovim nastupom, ispričao sam mu o nehumanom ponašanju policije u Huşiju, koja je nas dvanaestoricu, sam pravedni Bog zna zbog kojih aktivnosti, označila kao "osumnjičene za komunizam", a znajući običaje onog vremena, čovjeku je bilo jasno što nakon toga može očekivati. Obećao mi je da će tijekom našeg boravka kroz dva–tri tjedna na njegovu teritoriju ta kategorizacija nestati.

Valja razumjeti da je ovo divno ponašanje odmah proizvelo očekivani učinak, pa su i vlasti i stanovnici u mjestu Bogdana postupali s nama kao prava braća. Smješteni smo u kuće, dobili smo hranu, žene su oprale i zakrpale naše rublje, i kad smo nakon nekoliko dana dobili zapovijed da napustimo Bogdanu, svi smo bili tužni. Seljaci su nas otpratili do odredišnog sela Băcanija i odvezli našu prtljagu, odbivši bilo kakvu naknadu za tu uslugu.

Istoria României în texte, str. 339–340

Ovaj odlomak pokazuje da deportacija Židova, u kontekstu antisemitske politike koju je vodila Antonescuova vlada⁵⁹, nije nužno imala za posljedicu nestanak ljudskih osjećaja kod svih službenika, kadrova vojske ili žandarmerije. Postoje mnogi primjeri u kojima su službenici pokazali humano ponašanje prema

žrtvama rumunjske državne politike. Skupina Židova okupljena je u dvorištu policijske postaje i odvedena iz Huşija. Nakon tri dana hoda, stigli su u okrug Tutova (20. – 21. lipnja 1941.), gdje su predani načelniku žandarmerijskog okruga, koji im se obratio navedenim govorom.

Je li Gheorghe Prisacaru preuzeo ikakav rizik pomažući deportiranim Židovima? Što mu se moglo dogoditi da su njegovi nadređeni saznali što je učinio? Kako bi se ti ponašala/ponašao na njegovu mjestu? Misliš li da je mogao učiniti više?

IV–13. Bugarski diplomat Ivan D. Stančov priča kako ga je njemački časnik spasio od Gestapoa u Bugarskoj

Ujutro me je probudio neočekivani posjetilac: krupan njemački časnik kopnenih postrojbi. Pozdravio me je i rekao da ga je poslao "Herr Major" sa sljedećom porukom: "Morate smjesta napustiti Sofiju. Smeđi su vas – tako su nazivani pripadnici Gestapoa, zbog svojih smeđih uniformi – krenuli uhititi." Pita sam ga zbog čega je njegov "major", koji je, znao sam, bio pripadnik vojne obavještajne službe u Bugarskoj, toliko zabrinut za mene.

"Weil Sie doch ein Offizier und ein Herr sind!" (Zato što ste časnik i gospodin), odgovorio je čovjek, bodro salutirao i nestao.

Uhvatio sam prvi vlak za Varnu, i dok sam putovao, razmišljao sam o tome koliko je za nas dobro što između Wermachta i nacista postoji toliko neprijateljstvo... Poslije mi je vratar rekao da je jedan sat nakon mojega odlaska došla i tražila me „skupina Nijemaca“.

Stančov, str. 172

⁵⁹ Antonescuova vlada deportirala je Židove, uglavnom iz Bukovine i Besarabije, preko Dnjestra (izvan ratnog rumunjskog teritorija), gdje je organizirala nekoliko deportacijskih logora. U rujnu 1942. vlada je počela vraćati deportirane Židove natrag, a u sljedećem razdoblju nastojala je podržati njihovu emigraciju u Palestinu. General Antonescu smatrao je da židovsko stanovništvo mora biti uklonjeno s rumunjskog teritorija, ali to nije moralo uključiti fizičko uništenje; stoga je emigracija izgledala kao pravo rješenje.

? Je li nužno i valjano "Nijemce" uvijek izjednačavati s "neprijateljem"? Zašto su jedni Nijemci radili protiv drugih Nijemaca? Kakav argument je imao njemački časnik kada je odlučio pomoći Stančovu?

Sl. 47. Turski Židovi stoje ispred turskog konzulata u Parizu 1943. godine, kako bi dobili putovnice i vize da bi se mogli vratiti u Tursku

Židovi iz Osmanskog Carstva i Turske Republike

IV-14. Alfonz Baron, povjerenik tvornice bombona i čokolade "Union", Ravnateljstvu ustaškog redarstva 9. srpnja 1941.

Danas je odvedena Židovka Draga Gerber stajući Ivkančeva 7/III. Rečena Draga Gerber vrši u ovom poduzeću službu blagajnice.

Ona se nalazi u otkazu, pa je imala ovih dana predati blagajnu, čim se vrati sa dopusta jedna činovnica, i tada je trebala napustiti podu-

zeće. Kako je Draga Gerber odvedena iz stana poslije naših uredovnih sati nije dospjela niti da preda ključeve od blagajne niti da preda samu blagajnu. Postoji opasnost da će se ključevi negdje zametnuti a bit će i neprilike ako sutra, kad dođu stranke, ne budemo mogli otvoriti blagajnu.

Stoga molim da se omogući da Draga Gerber što prije preda u poduzeću ključeve u blagajnu.

Goldstein, str. 370

? Što je Baron htio postići pišući i šaljući ovo pismo? Je li on, po tvom mišljenju, doista želio oslobađanje zatvorenice zbog razloga koje je naveo? Je li to možda bila varka (ili jednostavno pokušaj), s obzirom na to da vlasti NDH ne bi ni uzele u razmatranje druge razloge? Zašto Baron o zatvorenici koju želi (bar privremeno) osloboditi piše s prezirom?

Sl. 48. Tajna partizanska bolnica "Franja" pokraj Cerkna u Sloveniji

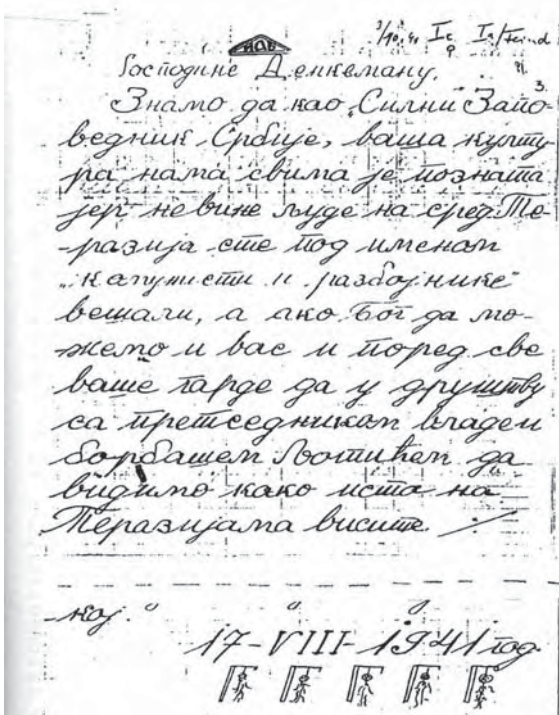

🔑 Ilegalna medicinska služba u okviru Osvobodilne fronte – vjerojatno najhumanija misija u vrijeme rata – bila je vrlo dobro organizirana usprkos iznimno teškim uvjetima. U siječnju 1945. imala je 281 tajnu i šest legalnih bolnica (još 62 u izgradnji), s ukupno 2260 kreveta. Za vrijeme rata 11 321 ranjenik i bolesnik dobio je medicinsku njegu od 30 liječnika, 652 medicinske sestre i drugih medicinskih djelatnika; 19 liječnika izgubilo je život.

🔑 Ovo je pismo njemačkom vojnom zapovjedniku u Srbiji, generalu Heinrichu Dankelmannu, u povodu vješanja talaca na Terazijama, središnjem beogradskom trgu, 17. kolovoza 1941., s upozorenjem da bi njega i njegovog pomoćnika mogla zadesiti ista sudbina.

❓ Misliš li da je ovo pismo bilo herojski čin? Objasni svoj stav.

Sl. 49. Pismo jednoga anonimnog Beograđanina njemačkom vojnom zapovjedniku u Srbiji

Istorijski arhiv Beograda, Uprava Grada Beograd, SP III-48, k 157/15, 25. rujna 1941.

❓ Opća pitanja za poglavlje IV.

Jesu li, po tvom mišljenju, humanizam i solidarnost neka vrst povlastice izdvojenih velikodušnih i hrabrih pojedinaca, ili je svatko sposoban za to? Je li moguće da ista osoba u jednoj situaciji postupa kao ratni zločinac, a u drugoj kao plemeniti humanitarac? Objasni svoj stav. Imajući u vidu da se ljudi često žele prikazati kao bolje osobe no što doista jesu, koliko su pouzdani neki od izvora (memoari)?